

Az örök béke a nemzetközi kapcsolatokban

*„legyen úr végre, aki ügyis úr,
legyen úr az egyetlen, az erő”*

Szabó Lőrinc

Kant örök békének szentelt írása¹ sajátos státuszú gondolatmenet. A szöveg egy szerződéstervezetben szólítja fel az államokat, pontosabban az államokba szerveződő népeket arra, hogy a pusztá fegyverszüneten túlmutató, azaz szerkezetileg tartós békét kössenek. Az alábbi tanulmány témája ehhez a kérdésfeltevéshez kapcsolódik, amennyiben Kant híres írásának a nemzetközi kapcsolatok szempontjából releváns aspektusait, éspedig elsősorban a tartós béke kérdését vizsgálja. Kant gondolkodásának sokirányú aktualitásához tartozik a tartós béke, melynek kérdésköre a nemzetközi kapcsolatok és a konfliktuskutatás egyik állandó témája.

A dolgozat első lépésben a háború fogalmi nehézségeit vázolja a teljesség igénye nélkül, ami elengedhetetlen a béke fogalmának tisztázásához. A második szakasz a Kant által kidolgozott demokratikus avagy republikánus béke elképzelését követi. Végül a harmadik részben a demokratikus béke jelentésváltozását követjük röviden a nemzetközi kapcsolatok összefüggésében.

1. A háború fogalma

A filozófiai hagyomány kezdetektől ismeri és tematizálja az ellentétesség, a viszály és az ütközés alapvető szerepét. Az egyik preszókratikus

DOI: 10.61901/Kellek.2024.71.13

A szerző egyetemi tanár, az MTA doktora, az ELTE BTK Filozófia Intézetének igazgatója.

E-mail: olay.csaba@btk.elte.hu

A tanulmány a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, az NKFIH K 129261 és az NKFIH K 138745 támogatásával készült el.

1 Immanuel Kant: Az örök béke. In Uő: *Történetfilozófiai írások*. Ford. Vidrányi Katalin. Ictus Kiadó, Szeged, 1997 (1795), 255–333.

töredék egyenesen mindenek atyjának nevezi a *poemoszt*, amit lehet háborúként is fordítani.² Túl az esetleges ontológiai következtetéseken, a háború nyilvánvalóan a társas emberi világ legpusztítóbb jelensége, melyet borzalmas jelentősége ellenére nem egyszerű szabatosan meghatározni. Ha a hétköznapi nyelvhasználatból indulunk ki, akkor háborún nagy, szervezett, fegyveres embercsoportok halálos összeütközését értjük, ahol széles metaforikus tartomány kapcsolódik a kifejezéshez (kereskedelmi háború, ellenséges felvásárlás stb.). Alá kell húzni, hogy a háborút egyes feminista ábrázolások kifejezetten férfiakra jellemző, patriarchális jelenségnek tartják, mely a férfiak sajátos lelki és mentális adottságaiból következik, bár kiegészítésként rögtön hozzátehetjük, hogy a veszélyeztetett államokban nemhogy női katonák, de női sorkatonaság is van (Izrael). Továbbá annyit a kérdés részletes tárgyalása nélkül is kétségtelenül megjegyezhetünk, hogy legalább részben egyszerű technológiai oka van annak, hogy a fegyveres konfliktusok történetében a harcolók túlnyomó részben férfiak voltak: a fegyvereket a felnőtt férfiak testméretéhez és erejéhez igazították, ezért jelent meg csak a huszadik század utolsó évtizedeiben a technológiai fejlődés haladásával a gyerekkatonák jelensége.

A háború meghatározásával kapcsolatban némileg meglepő, hogy a nemzetközi jog nem definiálta pontosan, és beéri a köznyelvi, illetve politikatudományi meghatározással:

*A háború fogalmát a nemzetközi jog sohasem határozta meg. A köznyelvben háború alatt két vagy több szervezett emberi közösség (tehát nem feltétlenül állam) nagyobb területre kiterjedő, hosszabb ideig tartó, súlyos emberi és anyagi veszteségekkel járó fegyveres konfliktusát értjük.*³

A háború politikatudományi fogalma (az Uppsalai Egyetem Béke- és Konfliktuskutató Tanszékének terminológiájára támaszkodva) a köznyelvihez képest azzal pontosít, hogy egy naptári évben több mint 1000 áldozattal számszerűsíti a súlyos emberi veszteséget. Érdekes a kontraszt kedvéért hozzátenni, hogy az ellenfogalomként használt „fegyveres konfliktus” meghatározó jegyeként az szerepel, hogy pusztán emberi és anyagi veszteségekről van szó, de nem súlyos mértékben, melyet a meghatározás egy naptári évben legalább 25, legfeljebb 1000 áldozattal számszerűsít. A háború és a fegyveres konfliktus meghatározásában nyilvánvaló a némileg önkényesen megvont határ.

2 Hérakleitosz, B53.

3 Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László (szerk): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest, 2019, 33. fejezet. https://mersz.hu/dokumentum/YOV1761__1/

Deák Péter *Biztonságpolitikai kézikönyve* nagyjából ugyanezt a meghatározást érvényesíti a háborúra,⁴ aláhúzva, hogy a nemzetközi jog és a nemzetközi jogi szervezetek kerülnek a fogalmat, és csak hadiállapotról, fegyveres összecsapásról beszélnek. Ugyanakkor a Hágai békekonferencia (1899–1907) megfogalmazott 13 egyezményt – köztük a háború mint nemzetközi viták eszközének tilalmát –, melyek a *ius belli* (hadijog) és a *ius in bello* (háború viselési módja) körülményeit hivatottak szabályozni. Háború és fegyveres konfliktus elhatárolására Deák érvényesít egy további szempontot, mégpedig azt, hogy a hagyományos háború összefegyvernemi, míg a háborús küszöb alatti fegyveres konfliktus egyes fegyvernemekre (tipikusan gyalogságra vagy szárazföldi csapatokra) korlátozódó összeütközés. Ezt a szempontot húzza alá a „hagyományos háború” leírása mint „tömeges, szárazföldi invázióra, annak légi és haditengerészeti támogatására épített, folyamatos, területfoglalásra irányuló hadviselési mód”, melynek ellenpólusát képezik a „háborús küszöb alatti fegyveres konfliktusok” mint „[e]tnikai, nemzeti közösségek, föderális berendezkedésű államok belső egységeinek, félreguláris fegyveres szervezeteinek szervezett összeütközései, korlátozott térségre, néhány fegyvernemre és szűk harcászati dimenzióra összpontosuló, nem tartós, logisztikai támogatást nélkülöző erőszakos összecsapások”.⁵ Konstantinos Tsetos hozzáteszi lényegi pontként az államközi vagy állami–nem-állami szereplők szempontját, valamint hogy a háború formálisan hadüzenettel kezdődne és békekötéssel érne véget, de 1938 óta elhanyagolható a formális hadüzenetek száma, ezért a gyakorlatban a fegyveres műveletek jelentik a háborúk kezdetét.⁶

A háború meghatározásai között híres Carl von Clausewitz definíciója, melynek értelmében a háború „ein erweiterter Zweikampf, der einen Akt der Gewalt darstellt, um einen Gegner zur Erfüllung des eigenen Willens zu zwingen”.⁷ A meghatározás az akarat másakra való rákényszerítését állítja középpontba, alulexponálva az érintett felek mibenlétét. Talán még híresebb az a későbbi passzus, melynek értelmében a háború „nichts als eine Fortsetzung des politischen Verkehrs mit Einmischung anderer Mittel”.⁸ A gondolat mindazonáltal nem segít a háború megha-

4 Deák Péter: *Biztonságpolitikai kézikönyv*. Osiris, Budapest, 2007, 2. fejezet.

5 Deák Péter: i. m.

6 Konstantinos Tsetos: *Krieg und Frieden*. In Sebastian Enskat – Carlo Masala (szerk.): *Internationale Sicherheit. Eine Einführung*. Springer VS, Wiesbaden, 2014, 21–60, 22.

7 Carl von Clausewitz: *Vom Kriege*. bei Ferdinand Dümmler, Berlin 1832–1834. I, 1, 17.

8 Uo. VIII, 6b, 674.

tározásában, mivel elsősorban a háború nem önálló képződmény voltát hangsúlyozza, és funkcionalisztikusan értelmezi politikai célok felől. Ha ellenpólusként azt mondjuk, Kant racionalista megközelítésben tárgyalja a háborút, mégpedig egyfajta irracionális viselkedésként, mivel a békesség alapja a polgárok érdekkalkulációja, akkor mindkét megközelítésről egyrészt elmondható, hogy államcentrikus, mert államok közötti konfliktusokra fókuszál, és elhanyagolja az új típusú (nem-állami és államon belüli) konfliktusokat. Másrészt egyik sem tudja könnyen megadni a háború és a béke közötti elmosódó átmenetet, ahol háború és nem-háború bináris elkülönítését, azaz egy köztes állapot lehetetlenségét szemmel láthatóan nem tudják könnyen kezelni a meghatározási kísérletek.⁹

Újabb, rugalmasabb meghatározások a háborút „politikai szervezetek közötti tartós, szervezett erőszak”-ként definiálják.¹⁰ A korábban említett meghatározásokhoz képest újdonságot jelent a felek szervezetségi fokának számbavétele, a háborútípusok elkülönítésének lehetősége, a konfliktusintenzitás, az időtartam és az áldozatok számának bevonása. E megközelítésben a háború szintje alatti „fegyveres konfliktus” jellemzője a következő jegyek legalább egyikének hiánya: a) egy állami szereplő, b) minimális központi szervezet és irányítás, c) folytonos és tartós erőszakalkalmazás. A háborúk célok szerinti csoportosítása öt fő típust eredményez: 1. rendszerellenes háború (adott rendszer megdöntése); 2. autonómiát célzó vagy szecessziós háború; 3. államközi háború; 4. dekolonializációs háború; 5. egyéb, államon belüli háború.¹¹ Érdekes még felsorolni, hogy háborús tipológiaszempontokat alkot egyrészt a kezdeményező és a megtámadott szempontja (támadó *versus* védekező; állami *versus* magánháború; nemzetközi, polgár-, illetve partizánháború), az erkölcsi szempont (igazságos *versus* igazságtalan háború), a hatókör (totális *versus* korlátozott háború); a fegyverfajta (konvencionális *versus* nukleáris háború); a vitatott javak fajtái (koloniális vagy imperiális háború, felszabadító háború, etnikai-vallási, gazdasági háború), a fenyegetés vagy tényleges erőszakhasználat (hidegháború *versus* háború), s végül a „rég” és az „új” háború.

A fogalmi áttekintés zárásaként fel kell hívni a figyelmet a háborúról való 20. századi európai gondolkodás egy sajátosságára, mégpedig a „békeillúzió” gondolatára, mely háború és béke Európa-specifikus

9 Herfried Münkler: *Die neuen Kriege*. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 2002.

10 Jack S. Levy – William R. Thompson: *Causes of War*. Wiley-Blackwell, Oxford, 2010, 5.

11 Frank R. Pfetsch: Frieden, Krieg und internationale Politik. In Frank Sauer – Carlo Masala (szerk.): *Handbuch Internationale Beziehungen*. Springer VS, Wiesbaden, 2017, 861–880.

megközelítését jelöli. A világháborúk után Európa alapvetően a kontinentális béke kialakítására törekedett, melyet elsősorban a német–francia viszály fékezésével iparkodott megoldani. E szándék táplálta az intézményesülő békétörekvéseket, melyeket az évtizedek alatt kibontakozó siker átfogó meggyőződéssé erősített. Az európai békébe vetett hit egyrészt támaszkodott a racionálisan kalkuláló cselekvő előfeltevésére (melyet alapjában véve Kant „örök béke” gondolatmenetében is látni fogunk). Ehhez kapcsolódott eszmeileg Francis Fukuyama híres elképzelése „a történelem végéről”, melyet manapság kötelező kritikával szokás illetni állítólagos naivitása miatt, miközben ha elgondolását ideálként, nem empirikus leírásként értjük, akkor részben igaza lett: a „demokrácia” a 20. században elképesztő sikertörténet, senki nem akar nem demokrata lenni, vagy legalább nem annak látszani, és ezen a 21. század első két évtizedében éledező antidemokratikus kihívás sem változtat (főleg Kína részéről). Másrészt a gondolat hátterét az amerikai biztonsági ernyő alkotta, mely a hidegháború során hozzászoktatta az európaiakat, hogy biztonsági kiadásokra nem kell jelentős összegeket fordítani. A német politikában kialakult a „békeosztalék” fogalma (*Friedensdividende*), mely kifejezetten a hidegháború utáni hadiköltségek csökkentésére vonatkozott: amit nem kell biztonságra költeni, azt lehet jólétre, illetve a jóléti államra fordítani. A katonai kiadások csökkenése mellett szerkezeti átalakulás is megfigyelhető, amennyiben a katonai erőt főként „rendőrségesítik”, azaz elsősorban rendfenntartó feladatokra, nem pedig egyenrangú, reguláris katonai erők közti teljesítményekre formálják. Ez a fejlemény leginkább az alacsony intenzitású konfliktusok kezelését hivatott elősegíteni.¹²

2. Örök béke Kantnál

Kant 1795-ös művének címe – „Az örök békéről. Filozófiai tervezet” (*Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*) – egy fogadó cégérére utal, mely valójában temetőt ábrázol, s ezzel akár a békétlen emberi fajra tett ironikus célzásnak is vehető, mely számára örök, azaz tartós béke csak a végső nyugalom állapotában remélhető.¹³ Kant valódi szándéka nyilvánvalóan túlmegy ezen, ami a mű formájából is következik, mivel egy szerződéstervezetről van szó, mely cikkelyekre tagolódik. A szintén

12 Herfried Münkler: *Kriegssplitter. Die Evolution der Gewalt im 20. und 21. Jahrhundert*. Rowohlt, Berlin, 2015, 16–17.

13 Kant: i. m., 257.

a címben szereplő „tervezet” kifejezés pontosabb értelme is lehet a jövőre utalás.¹⁴ Mindazonáltal, még ha rögzíthetjük is a szöveg valódi érdeklődését az államközi viszonyok és a tartós béke tárgyalásában, akkor is értelmezést igényel, pontosan mi akar lenni ez a fejtegetés: empirikus előrejelzés? történelemfilozófiai orientációs pont (egy posztulátum értelmében)? morális mérce?

Bárhogy álljon is a dolog, annyi eleve leszögezhető, hogy Kant nem egyszerűen a háborúmentesség kontingens és törekeny állapotát célozza (negatív béke), hanem egy erősebb, tartós béke filozófiai koncepcióját kívánja kidolgozni.¹⁵ A mű kontextusát Kant életművében történetfilozófiai érdeklődése alkotja, melyben a történelem menete filozófiai elemzés tárgya, s a történelmi alakulás feltételezhető célja szerinte egy, az észnek megfelelő jogállapot az államok között: a népek avagy államok szövetsége (*Völkerbund*).¹⁶ A jelen összefüggésben érdekes örök béke gondolata a béketervezetben kifejtett tézis, mely szerint republikák nem háborúznak.

A tézis tartalmi elemzése előtt két szempontra kell röviden kitérni. Egyrészt az államok közötti viszonyok jogszerűsége Kant számára az ész morális törvényadásából következik. Más szóval, álláspontjáról nézve a közjog „észelve” (*Vernunftprinzip*) nem csupán államok belső viszonyaira, hanem az államok közötti viszonyokra is érvényes követelmény. A nemzetek közti állapot egy erkölcsi szabályok nélküli természeti állapot (Hobbes mintájára), és az ész követelménye ennek a nemzetközi természeti állapotnak a felszámolása, mely a világot átfogó (ma: globális), „az eredeti társadalmi szerződés eszméjének megfelelő népszövetségre” vezet.¹⁷ Kant ugyanakkor azt a megköttést fogalmazza meg a népek e szövetségére nézve,

14 Saner az „Entwurf” jelentését *A tiszta ész kritikájának* mintájára érti, ahol a szó az objektív valóság *a priori* elvekből történő felmutatására vonatkozik. Hans Saner: *Die negativen Bedingungen des Friedens*. In Otfried Höffe (szerk.): *Immanuel Kant. Zum ewigen Frieden*. Akademie Verlag, Berlin, 2011, 29–46, <https://doi.org/10.1515/9783050070810-005>.

15 Kant: i. m., 264.

16 A „Volk” Kantnál – összhangban az angol „nation” kifejezés kettős jelentésével – egyszerre jelent államot és nemzetet.

17 Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikája*. In Uő: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája*. Ford. Berényi Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 295–618. 54. §, 451. Hasonlóan ahhoz, ahogy a „polgári állapotot” az állam mint „emberek sokaságának egyesülése jogi törvények alatt” jelenti (uo. 45. §, 417), Kant újra a szerződés gondolatát alkalmazza arra, hogyan lehetne ténylegesen megvalósítani a gyakorlati ész által követelt „polgári állapotot” világméretekben, azaz hogyan érhető el a „világpolgári állapot”: ez az állapot válna valósággá „egy általánosan jogszerű polgári társadalom” elérésével. (Kant: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*, 5. tétel. In Uő: *Történelemfilozófiai írások*. Id. kiad., 48.) Ez a cél alkotja a politika

hogy az nem öltheti a világállam formáját, mivel ez szerintem korlátlan despotizmushoz vezetne.¹⁸ Nem világos azonban, hogy ha egyes államokban elkerülhető a despotizmus, a világállamban miért nem.

A kanti morális törvény, a kategorikus imperatívusz parancsa, hogy az alkotmány a lehető leginkább feleljen meg a jogelveknek, ami az „állam üdvét” (*Heil des Staats*) alkotná, s ilyenként legfőbb törvény: „*salus rei publicae suprema lex est*”.¹⁹ Az ilyen jogszerűségnek minden politika legfelsőbb orientációjának és alapelvének kellene lennie, mégpedig bel- és külpolitikának egyaránt. Ennélfogva az államok között, a nemzetközi viszonyokban is érvényes, hogy ki kell lépni a természeti állapotból. A minden állam közötti béke egy „észesszeme”, mely nem pusztán hasznos vagy filantróp elvként, hanem „jogi elvként” szolgál, melyet végső soron a kategorikus imperatívusz parancsol. Az „örök béke” tehát Kantnál nem üres utópia, hanem a morális-gyakorlati ész mondja ki a „cáfolhatatlan vétót: *semmilyen háború ne legyen*; sem olyan, amely köztem és közted folyik, sem olyan, amely köztünk mint államok között zajlik”.²⁰

Az államok közötti jogszerű viszony követelménye mindazonáltal felveti azt a kérdést, hogy a követelmény nem kíván-e túl sokat az államoktól. Kant fontos elve a morális kérdések vizsgálata során, hogy morális követelmény nem irányulhat lehetetlenre (*nemo ultra posse obligatur*);²¹ ami morális kötelességünk, arra képesnek kell lennünk (a lehetőség, és nem a morális kellés értelmében). A béke-írás alapján véve úgy is érthető, hogy kifejti egy globális békeszerződés formájában, miként képesek az államok arra, amire morális parancs szólít fel bennünket. Ez az olvasat mindazonáltal eltekint attól a kérdéstől, lehet-e az államokat minden további nélkül az egyéni emberi cselekvőkkel párhuzamba állítani. Kant feltehetően úgy gondolja, hogy az államnak eszes entitásnak kell lennie, mert eszes lények alkotják. Ebben az érvelésben a racionális mivolt tranzitivitása a kulcslépés.

Másképp látnunk kell a béke elemzésének történetfilozófiai összefüggését. Kant az 1780-as években több írást szentel történetfilozófiai kérdéseknek, s ezek tárgyalása során megjelenik az emberi kultúra mint az emberi készségek és képességek összessége.²² A kritikai rendszerhez

zsinórmértékét, ahol a politikát „alkalmazott [*ausübende*] jogtudomány”-ként határozza meg. Uo. 289.

18 I. toldalék, 2. Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 285.

19 Kant: Az erkölcsök metafizikája, 49. §. Id. kiad., 423.

20 Uo. 62. §, 459, 462.

21 Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 289.

22 Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Osiris Kiadó – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2003, 83. §.

képest új mozzanat egy célokat kitűző és produktív természet teleologikus fogalma, mely eltér a jelenségek összességeként értett természet fogalmától, ahogyan az *A tiszta ész kritikájában* megjelenik. Kant *Az emberiség egyetemes történelmének eszméje világpolgári szemszögből* című írásának 8. tételében (előmunkálat *Az örök békéhez*) így fogalmaz:

Az emberi nem történetét nagyrészt a természet arra irányuló rejtett tervének megvalósulásaként tekinthetjük, hogy létrehozzon egy belsőleg és – mint ami ehhez szükséges – külsőleg is tökéletes államformát, mint az egyetlen olyan állapotot, amelyben teljesen kifejlesztheti az emberiség összes természeti képességét.²³

Kant szerint tehát az egyetemes történelmet szemlélhetjük olyan folyamatként, mely az emberi nem egy polgári szerveződésben megvalósuló egyesülését célozza. A megfogalmazásban van jelentősége a feltételes módnak, mivel a megközelítés nem általános érvényű ismeretet jelent, hanem regulatív-posztulatorikus jellegű: az elgondolás „vezérfonalul szolgálhat arra, hogy az emberi cselekvések különben tervszerűtlen halmozát, legalábbis nagy vonalakban, rendszerként ábrázoljuk”.²⁴ Az ész vezérfonala nélkül a történelem a „vigasztalan esetlegesség” terepe.²⁵

A kultúra kifejlődése tehát az a cél, amelyet a természet követ az emberi nemmel, miközben a cselekvő ember nem látja át azt a célt, melyet előmozdít:

A történelem tehát része a természet történetének, az emberiség hipotetikus célja egyben természeti cél, sőt a hegeli észcselt előlegző természetcsel jóvoltából előre meghatározott természeti terv, melyet az emberek tudtukon és akaratukon kívül (s olykor annak ellenére) követnek.²⁶

23 Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 54.

24 9. tétel.

25 Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 45. „Mivel az emberek nem pusztán ösztönszerűen cselekszenek, mint az állatok, de egészében nem is átgondolt terv alapján járnak el, mint az értelmes világpolgárok, lehetetlennek tetszik, hogy tervszerű történelmük legyen (mint pl. a méheknek vagy a hódoknak). A szemlélő óhatatlanul bizonyos bosszankodást érez [...], hogy végső soron és egészében véve bolondságból, gyermeki hiúságból, sőt ráadásul gyakran gyermeces gonoszáságból és rombolási vágyból van az egész összeszöve [...]. Tekintve, hogy az embereknel és ténykedésüknel semmiféle értelmes saját szándékot nem feltételezhet, a filozófus számára itt nincs más kiút, mint az emberi dolgok ez értelmetlen menetében megkísérelni egy természeti cél felfedezését, amelyből következően mégiscsak lehetséges lenne a saját terv nélkül eljáró teremtményeknek egy meghatározott természeti terv szerinti történelme.” Uo. 44.

26 Vidrányi Katalin: Második fordulat. In Uő: *Krisztológia és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 43–72, 52.

Az egyén elszenvedti az emberek között fennálló egyenlőtlenséget és ellentéteket („társiatlan társiaság”), ami viszont az összefejlődés felől nézve az ellenállás produktív ösztönzése, mivel nélkül az ember nem jutna el képességei mindenoldalú kibontakoztatásához.²⁷ A kibontakozás csúcsa viszont egy tökéletes polgári állapot egy republikánus állam képében, mivel csak ebben garantált jogilag az emberek szabadsága és egyenlősége, s ezzel a képességek kifejlesztése mellett az „örök” béke reménye. Kant tehát egy semmiképpen nem felhőtlen, mindazonáltal optimista fejlődésgondolatot fogalmaz meg a társiatlan társiaság antropológiai háttérfeltevésével.

Az *ítélőerő kritikájában* pedig Kant a világ létezésének végcélját, tehát nem egyes dolgok célját, hanem a világ abszolút célját az emberben mint morális lényben rögzíti, mégpedig nem a célkitűzés képessége, hanem az erkölcsre való képessége miatt:

Mármost az emberrel mint morális lénnyel (és ugyanígy a világban élő minden eszes lénnyel) kapcsolatban már nem lehet feltenni azt a kérdést, hogy mi végett (*quem in finem*) létezik. Létezése önmagában hordozza a legfőbb célt, és az ember, amennyire képes, az egész természetet alávetheti ennek a célnak [...]. Ha mármost a világ dolgai mint létezésük szerint függő lények rászorulnak egy célok szerint cselekvő magasabb okra, úgy az ember a teremtés végcélja: mert ilyen végcél híján az egymásnak alárendelt célok láncolata nem volna teljesen megalapozva, és mert kizárólag az emberben, de az emberben is csak mint az erkölcsiség szubjektumában lehető fel a célokkal kapcsolatos feltétlen törvényadás, mely tehát az egyetlen, ami képessé teszi őt arra, hogy olyan végcél legyen, amelynek az egész természet alá van rendelve teleológiaiag.²⁸

Visszatérve a béke-íráshoz, már említettük, hogy formáját tekintve békeszerződésről van szó, mely a 17–18. századi szokást követve tagolódik „előszerződésre” (előcikkelyek) és „végleges szerződésre” (végleges cikkelyek), amit a veszélyeket és biztosítékokat tárgyaló toldalékok követnek. Az előszerződés funkciója abban áll, hogy a békeszerződés feltételeit rögzítse, majd ez után kerülhet sor a végleges szerződés megkötésére.²⁹ Az mindazonáltal nem teljesen világos, mi szükség van „előszerződésre” – hiszen a szerződés kötőereje régi jogelv (*pacta sunt servanda*), mely már a római jognak is része.

27 Kant még a háborút is a kibontakozás eszközének tekinti, mert ugyan rettenetes szenvedéseket hoz, „mégis egy hajtóerővel több arra (hiába távolodik egyre jobban a remény a nép nyugodt boldogságának állapotára), hogy az emberek a legmagasabb fokra fejlesszék mindazokat a tehetségeket, amelyek a kultúrát szolgálják.” Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Id. kiad., 355.

28 Uo. 84. §; Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 358.

29 Saner: i. m.

Az első végleges cikkely két gondolatot fogalmaz meg: egyrészt állítja, hogy összefüggés van az állam belső felépítése és más államokhoz való viszonya között; másrészt a republikánus alkotmány, illetve kormányzati szerkezet béketámogató, háborúgátló jellegét mondja ki.³⁰ Kant univerzális éssen alapuló koncepciója felől kettős indoklás szól a republikánus alkotmány követelése mellett: először is, azon államjogi megfontolás, hogy a republikánus alkotmány az egyetlen jogszerű, mert az ember veleszületett szabadságjogával egyező polgári szerveződésforma; másodszor pedig, a nemzetközi politika felől nézve, a republikánus alkotmány támogatja egy nemzetközi jogrend megalapozását. De micsoda egy köztársaság, republika, és micsoda a republikánus alkotmány?

A republikánus hagyomány és a republikanizmus – sok más politikafilozófiai irányzatnévhez hasonlóan – többféleképpen értelmezhető fogalom.³¹ Jelen összefüggésünkben elegendő két alapvető szempont felől kibontanunk jelentését. Egyrészt az eredeti latin szóösszetétel, a *res publica* a közös ügyre, illetve közügyre vonatkozik, s így a köztársaság, republika jelentheti azt a több személyt vagy egész embercsoportot átfogó közügykomplexumot, melynek kezelése elsődleges feladatként jelenik meg. A közügyek komplexumát a hagyományban gyakran közjó-nak hívták, s ennél fogva a republikánus értelmezésben a politika a közügyekkel való törődést jelent.³² A közügyek hangsúlyozása kézenfekvően a magánügyekkel való szembeállításban értelmezhető: a közügyeknek a magánügyekkel szemben van elsőbbsége vagy kellene elsőbbséggel bírniuk – ami az így értelmezett republikanizmust a liberális állásponttal helyezi diametrális ellentétbe. Ebben a keretben liberális az a nézet, mely szerint a[z alapvetően gazdasági] magánügyek élveznek elsőbbséget.

Másrészt a republikanizmus a reneszánsz és a korájkor folyamán a monarchiával szemben megfogalmazódó politikai forma pártolását is jelentheti, melynek magját és központi alapelvét a köztársaság

30 Wolfgang Kersting: *Wohlgeordnete Freiheit: Immanuel Kants Rechts- und Staatsphilosophie*. De Gruyter, Berlin – New York, 2011, <https://doi.org/10.1515/9783110864250>.

31 Herfried Münkler – Grit Straßenberger: *Politische Theorie und Ideengeschichte*. C. H. Beck, München, 2016, 5. fejezet.

32 A közjó fogalmához lásd többek között Sandra Seubert „Gemeinwohl” szócikkét és Hussein Waheed „The Common Good” szócikkét. Sandra Seubert: *Gemeinwohl*. In Gerhard Göhler – Mattias Iser – Ina Kerner (szerk.): *Politische Theorie*. Springer, Wiesbaden, 2006, 101–118, https://doi.org/10.1007/978-3-663-14670-4_7; Hussein Waheed: *The Common Good*. In Edward N. Zalta (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2018 Edition, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/common-good> (Utolsó letöltés: 2024. június 12.)

lényegének tekintett önmeghatározás és önkormányzás adja.³³ Utóbiból már önmagában következik a politikai részvétel gondolatának alapvető jelentősége, mivel a polgárok aktív részvétele nélkül nem lehetséges az önigazgatás. Döntő történeti lökést ad a republikánus elgondolásoknak az amerikai és francia forradalom, mégpedig két fontos pont vonatkozásában. Egyrészt a modern államok méretváltozásával a téma már nem annyira a városállami keretben megvalósítandó, váltakozva hivatalos viselő polgárok közvetlen politikai részvétele, hanem a nemzeti önrendelkezés és a népakarat képviselői eszméje.³⁴ Másrészt a klasszikus megközelítések pesszimizmusa, mely a köztársaságot ritka, rövid életű kivételnek tekintette, most az amerikai forradalom sikere révén a monarchiákkal szembeni egyetemes, s főként tartós kihívássá válik.

A késő 18. századra a republikánizmus polgárabb, s egyúttal instrumentálisabb formát ölt, és főként a hazaszeretet és az állampolgári erények hangsúlyozása felé tolódik el. Az államforma tekintetében a fékek és ellensúlyok gondolatával (*checks and balances*) elevenítődik fel a kevert alkotmány már Cicerónál megjelenő republikánus eszméje: Madison érve szerint utópikus az állampolgárok közötti egység, ennél fogva a köztársaság vesztét okozó pártoskodás olyan intézmények révén kerülhető el, melyekkel a riválisok ellenőrzik és kölcsönösen korlátozzák egymást. A 19. században még lehetett és kellett monarchiák ellen harcolni a republikánus eszményért, de ez a motiváló ellenfél a 20. századra erősen visszaszorult. A republikánizmus háttérbe kerülését ezen felül bizonyára elősegítette a liberálisokkal zajló elméleti vita a szabadság mibenlétéről, melynek keretében a liberális felfogás inkább a negatív, individualisztikus szabadság-koncepciót részesítette előnyben.³⁵

- 33 Machiavelli számára minden állam köztársaság, mely nem egyeduradalom, ahol utóbbi lehet öröklött vagy szerzett stb. Niccolò Machiavelli *Művei* I. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978, 9. Dagger szerint a „republikánus” alapjelentése a képviselői kormányzat támogatása és az örökletes monarchia ellenzése. Richard Dagger: *Communitarianism and Republicanism*. In Gerald F. Gaus – Chandran Kukathas (szerk.): *Handbook of Political Theory*. Sage Publications, Thousand Oaks, 2004, 167–179, 168.
- 34 David Miller egy olyan érvet hoz fel a nemzetállamok érvényesülése mellett, mely nem a köztársaságok belső felépítésének nehézségeiből, hanem külső, birodalmakkal szembeni életképességükből következik. Tézise szerint a városállami köztársaságok nem tudnak kellő katonai erőt felmutatni, így relatíve könnyen körülzárhatók és megostromolhatók. Ezzel szemben a nemzetállamok mérete lesz az, ami nehezíti leigázhatóságukat. David Miller: *Political Philosophy*. Oxford University Press, Oxford, 2003.
- 35 Olay Csaba: Hannah Arendt republikánizmusa. In Tóth Szilárd János – Losonczi Márk (szerk.): *Kortárs republikánizmus. Politikafilozófiai írások*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021, 199–213.

Újabban, elsősorban Philip Pettit 1997-es *Republicanism* című könyve nyomán sok szó esik polgári republikanizmusról (*civic republicanism*) is, továbbá használatos még a neorepublikanizmus megnevezés is, mellyel kapcsolatban Richard Dagger³⁶ négy összefüggő, az elméletalkotók között konszenzuális témát jelöl meg: politikai egyenlőség, szabadság mint önkormányzás, deliberatív politika és polgári erények. Schulz tágabb eszmetörténeti összefüggésben, elsősorban a francia republikanizmus figyelembevételével, a következő problémakomplexumokkal jellemzi a republikánus paradigmát: erények, politikai részvétel, polgárok társadalma, polgárvallás, a politikai rend társadalmi-erkölcsi érvényességének előfeltételei és történelmi kontextualizálása. Ezzel szemben a liberális paradigmát az érdek, az egyéni jogok, az intézményes védő- és kontrollmechanizmusok vezéreszméi, illetőleg absztrakt alapelvek és univerzális megalapozási igény jellemzi.³⁷ Ugyanakkor a republikanizmus viszonya vitatott mind a liberalizmushoz és a kommunitarista vagy közösségelvű szerzőkhöz,³⁸ mind a – főként deliberatív – demokráciaelméletekhez.

Kant értelmezéséhez támpontot ad, hogy a köztársasági, republikánus alkotmány meghatározó három elemét az első végleges cikkely rögzíti: a) a társadalom tagjainak szabadsága emberként, b) mindenki függősége egyetlen közös törvényhozástól alattvalóként, c) az alattvalók egyenlősége állampolgárként.³⁹ Kant továbbá ugyanabban a mondatban rögzíti, hogy egyedül a republikánus alkotmány „alapul az eredeti szerződés gondolatán, melyen egy nép minden jogos törvényhozásának alapulnia kell”. Kant elhatárolja az uralomformák tipológiáját (autokrácia mint egyetlen ember uralma, arisztokrácia mint néhányak uralma, demokrácia mint mindenki uralma) a kormányzási mód (*Regierungsart*) kétféle lehetőségétől. Ez utóbbi lehet ugyanis republikánus vagy despotikus (köztársasági vagy önkényuralmi), és Kant béketámogató érvelésében a republikánus kormányzati mód játszik döntő szerepet. Kersting azzal indokolja Kant megkülönböztetését kormányzati mód és uralomforma között, hogy ezzel lehetővé válik, hogy egy nem-republikát republikánus

36 Dagger: i. m., 174.

37 Daniel Schulz: *Die Krise der Republikanismus*. Nomos, Baden-Baden, 2015, 13–14.

38 Például Dagger: i. m., 175–176.

39 „Az az alkotmány, amelyet először is a társadalom tagjait (emberként) megillető szabadság elvei szerint szerkesztettek, másodszor ama függőség alaptételei nyomán, amelyet (alattvalóként) mindenkit az egyedüli közös törvényhozásnak rendel alá, s amelyet, harmadszor, amazok (mint állampolgárok) egyenlőségének törvénye alapján alkottak meg – mondom, az az alkotmány köztársasági alkotmány.” Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 265.

módon kormányozzanak, amivel a béke reménye közelebbre helyeződik, hiszen nem kell addig várni, amíg mindenhol a republika lesz az uralomforma.⁴⁰ Ennek az olvasatnak némileg ellentmond, hogy Kant az alkotmány formáját tartja szem előtt.

A talán legfontosabb eltérés a republikánus hagyománytól abban rejlik, hogy Kant – a liberális hagyomány szellemében – úgy véli, megfelelő intézményi kereteket kell létrehozni, és azok automatikusan kialakítják majd a békés viszonyokat az akár békétlen egoista aktorok között is. Machiavelli ezzel szemben azt gondolja, hogy a köztársaság tartóssága feltételezi a polgárerények meglétét, beleértve a közjó elsőbbségét a magánérdekkel szemben. Az már ezen utóbbi republikánus perspektíva külön problémája, hogy erényes polgárok nem egyszerűen csak teremnek, hanem azzá kell nevelni őket.

Ezen a ponton válik el a liberalizmus és a republikanizmus politikai útja: a liberalizmus megelégszik az intézményes elrendezésekkel az emberek negatív tulajdonságainak megfékezése céljára; a republikanizmus ellenben nem boldogul az erényességre nevelés gondolata nélkül.⁴¹

A modern liberális megközelítés fontos előfeltevése, hogy kialakíthatók olyan intézmények, amelyek szükségtelessé teszik a polgárerényt, a „civilkurázst”. Talán fogalmazhatunk úgy, hogy az intézményekbe vetett liberális bizalom feltételezi, hogy végső soron minden kíváncsú viselkedést vissza lehet vezetni az önérdek motiválta mechanizmusokra. Kant nyilvánvalóan magáévá teszi ezt az előfeltevést, amikor a köztársasági alkotmányról így fogalmaz:

[e]zt a legnehezebb megteremteni, s megtartani még nehezebb, miért is sokan úgy tartják, hogy az csak az *angyalok* állama lehetne, mert az emberek önző hajlamaikkal alkalmatlanok rá, hogy ily fölséges alkotmánnyal megférjenek. Ám itt a természet siet az észben gyökeredző és oly szent, de a gyakorlatban tehetetlen egyetemes akarat segedelmére, és pedig épp amaz önző hajlamokkal, olyképp, hogy már csupán az állam jó szervezetén múlik [...] azok erőit [az emberekét – O. Cs.] úgy fordítani egymás ellen, hogy az egyik a többit romboló hatásában megakassza, vagy meg is szüntesse, hogy tehát az eredmény az ész javára akképp üssön ki, mintha még csak nem is léteznének ilyesfajta erők, s így az ember ha nem is mindjárt erkölcsileg jó emberré, de legalább jó állampolgárrá kényszerüljön lenni. Az államalkotás

40 Kersting: i. m.

41 Münkler–Straßenberger: i. m., 161.

föladványa, ha ez bántóan hangzik is, még az ördögök népe számára is megoldható föladvány (hacsak értelemmel bírnak).⁴²

Kant tehát nem követeli meg a működőképes politika érdekében a polgárok erényességét, mivel a jól elrendezett alkotmány szükségtenné teszi a polgárok nevelés eredményezte erényességét. Az elgondolást félreismertethetetlenül a piac gazdasági funkciójának elképzelése inspirálja, ahogy azt Adam Smith kidolgozta: a skót morálfilozófus és közgazdász érvényesítette a morálfilozófia erényképzeteivel szemben a munkamegosztáson alapuló piac etikailag neutrális működésmódját.⁴³

Fontos látni, hogy Kant nem a fékek és ellensúlyok koncepciójára (*checks and balances*) támaszkodik, ahogy az az amerikai Alapító Atyák elgondolása mentén bevett lett. A fékek és ellensúlyok elmélete a kevert alkotmány hagyományába illeszkedő elgondolás,⁴⁴ mely többek számára válik az intézményi felépítés legfontosabb elvévé. Hannah Arendt az elképzelés alapjául szolgáló, egyetlen tézisben összegezhető felfedezést a hatalom természetére vonatkoztatja, melynek értelmében a hatalom csak hatalommal korlátozható úgy, „hogy nem semmisíti meg, hogy nem állít tehetetlenséget a hatalom helyébe”.⁴⁵ Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az érdekek kölcsönösen egymást korlátozó funkcióját lehet liberális alapelveként is értelmezni, melynek értelmében a közjóra nem szükséges külön törekedni, mivel az az egyéni érdekekre törekvés sokféleségéből magától adódik.⁴⁶ Ezzel másfelől újra visszatértünk a liberális meggyőződéshez, hogy az egyének önérdéke összérdekké összegződik a megfelelő intézményes mechanizmusok segítségével. Ennek felel meg

42 Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 284.

43 Münkler–Staßenberger: i. m., 165.

44 „A gondolat maga [a hatalmak elválasztásának vagy egyensúlyának problémája] [...] igen régi, benne van már legalábbis implicit módon a vegyes kormányformákról szóló hagyományos vitákban, s így Arisztotelészig, vagy legalábbis Polübioszig vezethető vissza, aki talán elsőként ismerte fel a kölcsönös ellenőrzésben és egyensúlyban rejlő előnyök egy részét.” Hannah Arendt: *A forradalom*. Ford. Pap Mária. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991, 197.

45 Uo. 197. „A hatalmat megállítani és mégis érintetlenül hagyni csak hatalom képes, úgyhogy a hatalom megosztásának elve nem pusztán a kormányzat egy részének hatalomelsajátítása elleni garancia, hanem tulajdonképpen egyfajta mechanizmust jelent, amely mintegy a kormányzat szívébe van építve, s amelyen keresztül folyamatosan hatalom keletkezik, anélkül azonban, hogy elburjánozhatna és a többi hatalomforrás vagy -centrum kárára terjeszkedhetne.” Uo. 198. Ez a gondolat áll a *Föderalista* 47–48. cikkelyének középpontjában. Alexander Hamilton – James Madison – John Jay: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*. Ford. Balabán Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.

46 Seubert: i. m., 104.

az a különbség, hogy Kant az önérdetek ütközéséből fejlődést, pozitív mintázatot remél, míg a fékek és ellensúlyok elképzelése csak negatív fogalmazza meg célját, amennyiben a túlhatalom kialakulását hivatott megakadályozni.

3. A béketézis

Ahogy fentebb utaltunk rá, a béketézis azt állítja, köztársaságok nem háborúznak.⁴⁷ Először is rögzítsük, hogy Kant nem egyszerűen katonai konfliktus nélküli állapotot akar békeként érteni („ellenségeskedések elmaradása még nem állhat jótt a békeállapotért”⁴⁸), hanem egy törvényes biztosítékok révén létrehozott békeállapotot.⁴⁹ Hogy ez a különbség a szándékon és a jogi fikción túl valójában miként horgonyozható le, az persze kérdéses. Kersting hangsúlyozza, hogy az érv voltaképpen egészen minimális motivációs bázison alapszik, mivel Kant egyszerűen nem hivatkozik sem pacifista meggyőződésekre, sem igazságosságérzetre vagy morális meggyőződésekre, csak racionalitásra és önérdetekre. A kulcsszus így hangzik:

Ha annak eldöntéséhez, legyen-e háború, avagy sem, megkívántatik az állampolgárok hozzájárulása (s e szerint az alkotmány szerint ez másként nem is történhetik), igen természetes, hogy ők, midőn arról kell döntenüik, fejükre zúdítsák-e a háború minden nyomorúságát [...], nagyon is meggon-
dolják majd, belefogjanak-e ily gonosz játékba. Ellenben az olyan alkotmány

47 A tézis előzményei közé tartozik Erasmus *Querela pacis* című műve (1517), mely a háborút az egész nép hozzájárulásához köti, továbbá Montesquieu *A törvények szelleme* (IX. 2), ahol Montesquieu szembeállítja a harcias monarchiát és a békés köztársaságot.

48 Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 264.

49 Kersting: i. m. „[M]ivel az ész a legfőbb erkölcsi törvényhozó hatalom trónusáról gyökeresen elveti a háborút mint jogfolyamatot, míg a békeállapotot közvetlen kötelességgé teszi, a népek egymással kötött szerződése híján pedig a békeállapot sem meg nem teremthető, sem nem biztosítható: lennie kell egy külön szövetségnek, melyet *békeszövetségnek* (*foedus pacis*) nevezhetnénk, s amely a békeszerződéstől (*pactum pacis*) abban különböznék, hogy míg ez csupán egy, amaz minden háborúnak mindörökké végét kívánná szakasztani. [...] A lassanként minden államra kiterjesztendő s így örök békére vezető *szövetkezés* ez eszméjének kivihe-
tősége (objektív realitása) igenis fölvázolható.” Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 272. Az külön mérlegelés kérése, hogy a Kant által megcélzott kivitelezhetőség kellően erős motivációra támaszkodhat-e.

keretei közt, ahol az alattvaló nem állampolgár, s amely alkotmány nem is köztársasági alkotmány tehát, ez a legkevésbé aggasztó kérdés [...], hisz az uralkodó nem polgártárs, hanem az állam tulajdonosa, és asztala, vadászatai, kéjlakai, udvari ünnepei legkevésbé sem szenvedik meg a háborút, ő tehát [...] a legjelentéktlenebb okból is háborút indíthat.⁵⁰

Az első kézenfekvő kérdés arra irányul, hogy mindenféle háborúra vonatkozik-e a meggondolás. Egyesek szerint az érv támadó háborúra vonatkozik, de védekező háborúra nem.⁵¹ Ezzel az olvasattal szemben hangsúlyozni kell, hogy maga az érv nem veszi figyelembe, milyen háborúról van szó. Nem lehet kizárni, hogy Kant támadó háborúra gondolt, és a védekező háború esetén magától értetődőnek tekintette a terhek vállalását. Mindazonáltal a védekező háború esetén is kell dönteni annak terheiről, ahol ugyanúgy lehetséges, hogy a polgárok közössége végül nem a védekezést választja, ahogy a polgárok közössége lemondhat a támadó háborúról is annak várható áldozatai miatt. Látszatnak bizonyul tehát, hogy a védekezés nem választott, hanem a másik viselkedése által kikényszerített lépés; a védekezés mellett dönteni kell. Ennek felel meg, hogy Clausewitz szerint a védekezés az első aktív lépés a háborúban, mivel a védekező fél hozza létre a háborút azáltal, hogy nem adja meg magát.⁵²

Másodszor, a köztársasági berendezkedés pacifizmusa a francia forradalom kibontakozása nyomán már egyáltalán nem magától értetődő. Kant ugyan a francia forradalmat kezdettől a szabadság mély megnyilvánulásának tekinti, de a forradalom konzervatív kritikusai sokkal kevésbé osztják e nézetet. A Burke-követő Friedrich von Gentz szerint a francia forradalom militáns reszpublika, melyben a forradalom inkább háborút, mint békét hoz. Hegel továbbá a *Jogfilozófiájában* Anglia példájára hivatkozva bírálja Kantot, ahol a nép racionalitása mégsem mindig olyan nagy, hogy meggátolná a háborút: „[...] gyakran egész nemzetek még jobban lelkesíthetők és szenvedélyekre lobbanthatók, mint fejedelmek. Angliában többízben az egész nép háborút sürgetett, s bizonyos mértékben kényszerítette a minisztereket annak viselésére”.⁵³ Hegelnek az angol történelemre vonatkozó nézetétől függetlenül vitathatatlan, hogy voltak népszerű háborúk, ahogy Magyarország is lelkesen ment az I. világháborúba.

50 Uo. 266. sk.

51 Kersting: i. m.

52 Herfried Münkler: Krieg. In Gerhard Göhler – Mattias Iser – Ina Kerner (szerk.): *Politische Theorie*. Springer, Wiesbaden, 2006, 227–243.

53 Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 349.

Wolfgang Kersting veti fel, hogy Kant mintha szándékoltan egyszerűen fogalmazná meg az érvet, hiszen könnyen kibonthatta volna azzal, hogy egy köztársaságban létezik a közvélemény kultúrája, akadályozatlanul zajlanak tanulási folyamatok, lehetséges a differenciált politikai akaratképzés, egy ilyenformán mobilizált deliberatív racionalitás pedig nehezen fogadja el a háborút. Kersting szerint Kantnak az lehetett az indoka az egyszerű megfogalmazásra, hogy a részletezett hozadékok csak egy ténylegesen fennálló köztársaságra lennének érvényesek (akadályozatlan, cenzúrázatlan nyilvánossággal), míg az érv egyszerű formája akár a republikánus kormányzási mód gondolatkísérletének is tekinthető: a hatalom birtokosainak *a priori* úgy kellene a hatalmat gyakorolniuk, mintha a polgárok szintén hatalomgyakorlók lennének. Ezzel a republikánus kormányzási mód olyasfajta logikai operacionalizálhatóságra tenne szert, mely emlékeztet az univerzalizálhatóság- és ellentmondástezt eljárásaira. Ennek értelmében egy törvény akkor legitim, ha úgy hozzuk meg, mintha az érintettek is társtörvényhozók lennének.⁵⁴ Kersting értelmezésével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy olvasata eltekint a háború sajátos témájától, és általában véve fogalmaz meg egy (univerzalizáló) megkötést a kormányzásra.

Kant érve abból indul ki, hogy a polgárok számára a háborúval kapcsolatos terhek visszatartó erőt jelentenek. Jellemző az érvelés irányára, hogy a háború esetleges nyeresége fel sem merül. (A háború nyereségének mérlegelése kézenfekvően a támadó háborúra vonatkozik inkább.) Mindenesetre Kant megfogalmazása – „nagyon is meggondolják” – nem zárja ki a nyereségkalkulációt. E megfontolás ellen szól, hogy a háború kalkulálhatatlansága kézenfekvő tény (a csatákra nézve idősebb Helmuth Moltke megfogalmazását szokták idézni, melynek értelmében nincs olyan haditerv, mely túlélne az ellenséggel való közvetlen ütközést: „Kein Plan überlebte die erste Feindberührung”). A háború kalkulálhatatlanságából mindazonáltal akár azt a következtetést is le lehet vonni, hogy nem szabad túl észszerűnek tekinteni, s ezzel túlracionalizálni a katonai konfliktusba való belépést.

Ki kell térni arra, hogy Kant a kevésbé szigorú előfeltételeket megfogalmazó előzetes cikkelyek harmadik helyén voltaképpen megelőlegezi azt, amit „biztonsági dilemmának” szoktak nevezni. A cikkely így hangzik: „Az állandó hadseregek (*miles perpetuus*) teljesen megszüntetendőek idővel.”⁵⁵ Kant indoklása szerint az állandó hadsereg

54 Kersting: i. m.

55 I. szakasz, 3. cikkely. Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 259.

a többi államot örökösen háborúval fenyegeti; arra ingerli őket, hogy a fegyverben állók számában, az pedig nem ismer határt, túlszárnyalják egymást, és mert az erre fordított költségek miatt a béke végtére nyomasztóbb lesz egy rövid háborúnál, maguk is okaivá lesznek a támadó háborúknak, hogy e teherből szabadulni lehessen.

Majd második, független érvként hozzáteszi, hogy a zsoldosság az emberi személy instrumentalizálását, „az embernek másvalaki (az állam) által pusztá gép és szerszám gyanánt való alkalmazását” jelentené, ami a személyben rejlő emberiség (*Menschheit*) jogaival nem összeegyeztethető. Hans Saner olvasatában Kant gondolata egyrészt tulajdonképpen csak a „túl nagy” állandó seregre vonatkozik, másrészt valójában Poroszország kritikája, melyet Kant nyíltan nem fogalmaz meg.⁵⁶

Az első pont tekintetében nem látható, hogy miért szorítkozna Kant álláspontja a nagyobb seregekre. A háború fenyegetését nyilván nem hordozza egy nagyon kis haderő, de az állandó seregek felállítása kezdetől fogva nagyobb méreteket jelentett, mivel a nemzetállami fejlődéshez kapcsolódott. Az állandó hadseregek témája legkésőbb a 15. századtól intenzív viták tárgyaként jelen van a zsoldos-diskurzusban, mely egyúttal a zsoldosság kritikáját is magába foglalja. Machiavelli óta viták kitüntetett tárgya a kérdés, hogy zsoldossereg vagy polgármilícia oldja meg a biztonságot, amit különösen az itáliai városállamoknak volt létfontosságú megválaszolni. A diszkussziót alapvetően befolyásolja, sőt, bizonyos aspektusokban eldönti, hogy a koraujkorban nemzetállamok jelennek meg, melyek képesek állandó sereget fenntartani. A háborúzás ezzel rendkívül megdrágul, és csak államok lesznek képesek hivatásos katonaságot fenntartani.⁵⁷

Az állandó seregek létrehozása bizonyos értelemben válasz arra a kritikára, melyet paradigmátikusan Machiavelli fogalmazott meg a condottieri-rendszerrel szemben.⁵⁸ Az itáliai városállamok fizetőképes polgárai előszeretettel vásárolták meg maguknak a védelmi funkciót, és háborúkhöz is zsoldosokat béreltek. Machiavelli, aki egy évtizednél hosszabban szervezte Firenzében a hadügyeket, bizalmatlan volt a zsoldosokkal szemben, mert érvelése szerint a pénz nem elég ahhoz, hogy a katonákat életük feláldozására motiválja, sokkal inkább kapzsiságot és hűtlenséget szül. Ezért javasolta a visszatérést a római-republikánus milíciafelfogáshoz. A zsoldosvezérek rendszere mégis domináns lett, részben katonai hatékonysága, részben a központi hatalom keresztülvitelének

56 Saner: i. m.

57 Münkler–Staßenberger: i. m., 141. sk.

58 Machiavelli: i. m., XII–XIV. fejezet.

politikai előnyei miatt. A hivatásos katonák képzetebbek és jobbak voltak, mint a polgári milíciák, továbbá csak az adott feladat idejére kellett fizetni őket. Az európai kontinensen viszont a milíciarendszer nem tudott fennmaradni, mivel többéves háború és támadó hadjárat, melyekre az európai hegemoniáért kialakuló küzdelemben szükség lett, nem hajtható végre vele. Milíciákkal főként Anglia és Skócia rendelkezett a 18. századig, mert a szigetpozíció miatt nem kellett a szomszéd fegyverkezési ütemével lépést tartani.

A kontinensen viszont sok helyen kimondottan szükség volt zsoldosokra a katonai feladatok ellátására, még ha békeidőben vagy fegyverszünet idején komoly veszélyt is jelentettek, hiszen raboltak, fosztogattak. Az államok ezért a szabad zsoldosszervezetek felbérése helyett áttértek állandó seregek fenntartására (*miles perpetuus*), s ezzel a hadi szolgáltatások keresleti-kínálati rendszerét felváltotta a folytonos állami foglalkoztatás rendszere. Az államok így a hadviselés monopolistáivá lettek, a hadviselőképeség pedig a szuverenitás egyik mércéjévé vált. A szuverén állam átalakulása a 20. század végén, a 21. század elején nem utolsósorban a hadviselőképeség e monopóliumának megszűnésében áll. Kant harmadik cikkelye az állandó hadseregek felszámolásáról a katonai erő fejlődéstörténetének ellentmondó követelmény. Ez világossá válik, ha szemügyre vesszük a biztonsági dilemmát, melyet egy fegyverkezési spirál fenyegetéseként szoktak megfogalmazni a nemzetközi kapcsolatok területén.

Az állandó seregek leszereléséhez hasonlóan teljesen valószerűtlen elképzelés az orgyilkosok, méregkeverők, árulás elkerülése, ahogy azt a hatodik előzetes cikkely követelte: „Háborúban egyetlen államnak sem szabad a másik féllel szemben olyasmire vetemednie, ami az eljövendő békébe vetett kölcsönös bizodalmat szükségképpen lerontaná.”⁵⁹ „Mindezek alávaló hadicselek. Hisz még a háború közepett is meg kell maradnia az ellenség gondolkodásmódjába vetett némi bizalomnak, máskülönben nem lehetne békét kötni, és az ellenségeskedés irtóháborúvá (*bellum internecinum*) fajulna”.⁶⁰ Az államok közti viszonyok sajátosságai ép-

59 I, 6. cikkely. Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 261. sk.

60 Uo. Lásd még *Az erkölcsök metafizikája* párhuzamos helyét: „A hadviselő állam a védekezés bármely eszközével élhet, csak olyanokkal nem, amelyeknek használata alattvalóit képtelenné teszi arra, hogy állampolgárok legyenek; [...] Nem csinálhat alattvalóiból kémet, nem buzdíthatja őket, sőt külföldieket is orgyilkosságra, méregkeverésre (ebbe az osztályba tartozhatnak az úgynevezett mesterlövészek is, akik rejtkehelyről leskelődnek áldozataikra), vagy akár csak álhírek terjesztésére; egyszóval nem használhat fel olyan alattomos eszközöket, amelyek aláásznak egy jövőben létrehozandó tartós békéhez szükséges bizalmat.” Kant: *Az erkölcsök metafizikája*, 57. §. Id. kiad., 455.

pen abban rögzíthető, hogy nincs olyan felsőbb instancia, szereplő vagy őrző, aki vagy ami a szabályok, normák érvényességét garantálná. Az együttműködéshez szükséges bizalom építhető, de nem rögzíthető végérvényesen. Ennélfogva a többi állam viselkedésének, lépéseinek gondos elemzése az egyetlen eszköz arra, hogy valódi szándékait feltárjuk. Így életszerűtlen a „kémek alkalmazásának” tilalma, hiszen a diplomácia kezdetei óta létezik a hírszerzés és kémkedés is. A hírszerzés „kivezetése” azért nehezen elképzelhető, mert azt jelentené, hogy lemondunk annak vizsgálatáról, hogy egy állam mást tesz-e, mint amit mond.

A második kiadásban Kant titkos cikkelyben követeli, hogy szabad és nyilvános diszkusszió folyjon a háborúzás és békekötés „általános maximáiról”. Otfried Höffe megjegyzi, hogy ez Kant korában forradalmi követelménynek számított. Jelen összefüggésben ugyanakkor azt mondhatjuk, a realista megközelítés szerint ez a terület sajtószerszerűségének a félreértése. Ezen az sem változtat, hogy Höffe hangsúlyozza, Kant látja: egy ideálról, illetve utópiáról van szó, mivel fontolgatja, nem „kiméra”-e ez.⁶¹ Ezzel bizonyos értelemben visszajutottunk ahhoz a kérdéshez, hogy mi Kant fejtegetéseinek a státusza. Kielezve: a béke végső soron morális kötelesség az ész parancsaként, vagy a természet műve, mint ellentétes erők kiegyensúlyozódása?

Egyrészt vitathatatlan, hogy a békére való felszólítás az ész parancsaként morális kötelesség. Ugyanakkor Kant az örök békét megvalósíthatatlan eszmének nyilvánítja, melyhez viszont kötelességünk állandóan közeledni:

[...] az örök béke (az egész nemzetközi jog végső célja) ezért természetesen megvalósíthatatlan eszme csupán. Nem mondható el viszont ugyanaz azokról a politikai alaptételekről, amelyeknek célja, hogy olyan államszövetségek jöjjenek létre, amelyek arra szolgálnak, hogy állandóan *közeledjünk* az örök béke állapotához. Ez az emberek és államok kötelességén, tehát a jogán is alapuló feladat természetesen megoldható.⁶²

Másrészt Kant több olyan megfontolást mozgósít, amelyek nem hivatkoznak erkölcsi motivációkra – ahogyan a béketézisnél is láttuk (például az ördögök képével). Ezek közül talán a legfontosabb az a megállapítás, hogy a háború szelleme és a kereskedelem szelleme hosszú távon nem férnek össze:

61 Höffe: i. m., 10.

62 Kant: Az erkölcsök metafizikája, 61. §. Id. kiad., 458.

A természet, míg bölcsen elkülöníti a népeket [nyelvvel és vallással], melyeket csellel vagy erőszakkal oly örömet egyesítene minden állam akarata [...], a kölcsönös haszonlesés által egyesíti is őket, kiket pedig a világpolgári jog fogalma nem óvhatna meg az erőszaktól és a háborútól. A *kereskedőszellem* az, ami sehogyan sem férhet meg a háborúval, s ez előbb-utóbb úrrá lesz minden népen.⁶³

A megfontolással Kant alapjában véve egy háborúfékező tényezőt keres, mely a nemzetközi jogi normák érvényétől függetlenül korlátozza a belligerenciát. A megfontolásból egyúttal az is következik, hogy Kant nem rövidtávú mechanizmusok érvényesülését várta. A gondolatmenet helyiértéke tehát nyilván nem empirikus előrejelzés (de a kereskedelem fontossága utal arra, hogy Kant előmozdító tényezőket is szem előtt tart), és nem is morális-politikai mérce a hatalom birtokosai számára, hiszen az előfeltételezné, hogy a politikai cselekvő ez alá tartozik.⁶⁴

4. Demokratikus béke a nemzetközi kapcsolatokban

Kant békétézise a nemzetközi kapcsolatok elméletében átkeresztelődött a „demokratikus béke” tézisévé. A nemzetközi kapcsolatok központi problémaköre az államok közötti viszonyok, a nemzetközi rend mibenlétének, főbb szereplőinek tisztázása. A „nemzetközi” jelző elsősorban az államok egymáshoz való viszonyait célozza, ami az angol „nation” szónak nem a „nemzet”, hanem az „állam” jelentésére épül. Ahogy említettük, az államközi viszonyok döntő sajátossága, hogy nincs normaérvényesítő intézmény, nincs rendőrség. Módszertanilag ez a körülmény erősen ösztönöz arra, hogy az államközi teret egy deskriptív vagy legalábbis szerény normatív igényekkel fellépő gondolkodással közelítsük meg. Ilyen kezdeményezések a politikai filozófiai hagyomány erős vonulataként is léteznek, különösen a politika és a morál elválasztásaként a modern politikai filozófia kezdeteitől (Machiavelli, Hobbes) a mai napig (a politikai filozófia nem alkalmazott etika – B. Williams). Ráadásul a realista politikai filozófiához közel áll az újabban sokat emlegetett geopolitika

63 I. toldalék 3. Kant: *Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 286.

64 Woodrow Wilson a Népszövetség megalapításába beleveszi Kant gondolatait, ami a legkonkrétabb filozófiai hatások közé tartozik a nemzetközi kapcsolatokra – annak kudarca, de az ENSZ-ben való aktualizálása is (ugyancsak a maga sikereivel és kudarcával) jelzi a problémamezőt.

megközelítése is, amennyiben a földrajzi adottságokból kibomló érdekek összefüggéseit hangsúlyozza az elvi, normatív tényezőkkel szemben.

A köztársaságokra megfogalmazott kanti békegondolat mindenestre a „demokratikus” jelzővel került be a nemzetközi kapcsolatok vitáiba, nem utolsósorban a demokrácia 20. századi diadalmenete következtében. A demokratikus béke gondolata a nemzetközi kapcsolatokban jelentkező „liberalizmus” egyik nagy témája. A liberalizmus ebben az összefüggésben álláspontok egy nehezen körülírható összessége, melyeknek nagyjából közös nevezője az a meggyőződés, hogy a normák, intézmények és együttműködések számítanak az államközi térben, és lehetséges olyan nemzetközi politika, amelynek keretei között az emberek szabadon, félelemmentesen és jólétben élnek. A liberális álláspontot jellemzi az optimista meggyőződés, hogy alapvetően lehetséges háborúmentes és békés nemzetközi rend. A béke lehetséges forrásaként és mechanizmusaként dolgoztak ki három fő elképzelést, a demokratikus béke, a gazdasági együttműködés és a nemzetközi szervezetek koncepcióit.⁶⁵

A demokratikus béke gondolata viszont sajátos kétértelműséget mutat a nemzetközi kapcsolatok diszkusszióiban. Ahogy láttuk, Kant tétele szerint köztársaságok nem hajlamosak háborúzni. A demokratikus béke tézisé vizont helyenként úgy értik, hogy demokráciák *egymással* nem háborúznak. Utóbbi értelmezést részben az indokolja, hogy a kérdés empirikus oldalát nézve a demokratikus béke tézise vitatott maradt. Egyesek szerint empirikus vizsgálatok alapján igazoltnak tekinthetjük, hogy a demokráciák *bepolitikailag* kevésbé erőszakosak, mint a nem-demokráciák. Szintén sok példa támasztja alá, hogy a demokráciák egymással alig háborúznak.⁶⁶ Ezzel szemben demokráciák nem-demokrációkkal igenis háborúznak, és távolról sem csak védekezve. Mások nem látják ennyire egyértelműnek a helyzetet, még azt sem, hogy a demokráciák egymással nem háborúznának (hiszen az I. világháború például demokráciák között tör ki). John Mearsheimer szerint a demokráciák népessége lehet fogékony a nacionalizmusra, a háborús felhívásra (lásd I. világháború, délszláv háború), és több tényezőjét is megemlíti annak, miért kedvelik a demokratikus népek néha a háborút:

65 Andreas Hasenclever: Liberalismus in internationalen Beziehungen. In Sauer-Masala: i. m., 75–106, 77, https://doi.org/10.1007/978-3-531-19954-2_5-1.

66 Steve Chan: Programmatic research on the democratic peace. In Sara M. McLaughlin – Paul F. Diehl – James D. Morrow (szerk.): *Guide to the Scientific Study of International Processes*. Wiley-Blackwell, Chichester, 2012, 151–170; Havard Hegre: Democracy and armed conflict. *Journal of Peace Research*, 2014 (51):2, 159–172, <https://doi.org/10.1177/0022343313512>.

Egyrészt, néha jó stratégiai okai vannak a háborúnak, és a legtöbb polgár fel fogja ismerni őket. Továbbá a demokratikus vezetők gyakran ügyesen meggyőzik a tartózkodó közvéleményt a háború szükségességéről, még akkor is, ha nem is ez a helyzet. Néha nincs is szükség túlzott meggyőzésre, mert a nép nacionalista lelkesedése olyan nagy, hogy a nép ösztökéli arra vezetőit, hogy háborúba induljanak, akár szükséges, akár nem. Végezetül, téves az a feltételezés, hogy a közvélemény axiomatikusan nagy árat fizet azért, ha országa háborúba megy. A gazdag országok gyakran rendelkeznek magasan tőkésített haderővel, ami azzal jár, hogy a lakosságnak csak kis szelete teljesít tényleges szolgálatot.⁶⁷

A demokratikus béke szűkebb olvasata értelmében érvelnek olyan szerzők, akik nem osztják az álláspontot, hogy a demokráciák általában véve békésebbek lennének.⁶⁸ E nézet szerint a demokratikus béke egy demokratikus államok párjaira vonatkozó elmélet, mely alapvetően a demokratikus államok egymáshoz való viszonyát elemzi. Alapvető tézise nem az, hogy a demokráciák lényegileg békések (ami Kant álláspontjának felel meg), hanem hogy a háború két demokrácia között sokkal valószínűtlenebb, mint egy demokrácia és egy autoriter állam között.⁶⁹ Ez az olvasat nem állítja, hogy nem lehetséges konfliktus demokráciák között, azt viszont igen, hogy ilyen konfliktusokat inkább diplomáciai úton oldanak meg, és azok ritkán eszkalálódnak háborúvá.

Kanti mintázatot követ az az elgondolás, hogy már két demokrácia is megalapozhat egy olyan különbékét, mely a demokratikus államforma elterjedését és biztonsági közösségek kialakulását eredményezi. Ha pedig valamikor szinte csak demokráciák léteznének a Földön, akkor a liberális meggyőződés szerint „örök béke” állna be, hiszen a demokráciák egymással nem háborúznának, és a kevés megmaradó autokrácia nem merné megszegni a békét.⁷⁰

A szűkebb olvasat képviselői egységesek abban, hogy demokráciák egymással kevésbé vagy nem háborúznak, viszont hiányzik ennek magyarázata. A magyarázatjavaslatok között találunk olyan, Kant egyes

67 John Mearsheimer: *A nagy téveszme. Liberális államok és nemzetközi realitások*. Ford. Szalay Péter. Századvég Tudásközpont, Budapest, 2022, 310–311.

68 Steve Chan: Mirror, Mirror on the Wall...: Are the Freer Countries More Pacific? *Journal of Conflict Resolution*, 1984 (28):4, 617–648; Erich Weede: Democracy and War Involvement. *Journal of Conflict Resolution*, 1984 (28):4, 649–664; Zeev Maoz – Nasrin Abdolali: Regime Types and International Conflict 1816–1976. *Journal of Conflict Resolution*, 1989 (33):1, 3–35.

69 David Sobek: *The Causes of War*. Polity, Cambridge, 2009, 86.

70 Hasenclever: i. m.

megfontolásaival rokon érvelést, mely a tizenkilencedik század bizonyos általános feltevéseire épít, és a kereskedelmi viszonyok pacifikáló jellegét állítja. E feltevések alapján a kereskedelem jólétet hoz, és alapjában véve a munkamegosztás és a specializálódás kiterjesztett formáját alkotja. A kereskedelem továbbá békítő hatásokkal jár, mivel a kölcsönös haszonnal járó kapcsolat elősegíti a kommunikációt, és a gazdasági tevékenység pozitív értékelése csökkenti a haderő jelentőségét. S végül az intenzív gazdasági kapcsolatokat nem fogják kockáztatni háborúval, mert túl költséges lenne.⁷¹

Kant érvelése és a demokratikus béke tézise is egy olyan előfeltevésszerű rendszerre van megfogalmazva, melynek érvényességét az új háborúk koncepciója bizonyos szinten kétségbe vonja. A vesztfáliai béke keretrendszerében a háború csak államok között lehetséges, és az „új háború” Mary Kaldor⁷² és Herfried Münkler⁷³ által kidolgozott koncepciója ezt kérdőjelezi meg. Az „új háborúk” elméletének magját az a gondolat jelenti, hogy háború nem csak államok, hanem állam alatti vagy nem-állami szereplők részvételével is lehetséges. Ez az elgondolás – különösen Münklernél – nagyon világosan kapcsolódik a vesztfáliai rendszer felbomlásának diagnózisához.

A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke elsődleges célja a háború lehatárolt szabályok közé szorítása volt. E célból rögzítette minden állam szuverén jogaként a hadüzenetet (*ius ad bellum*), mely ebben a fogalmi keretben csak államokat illet meg, s egyúttal szimmetrikusan érvényes szabályoknak (*ius in bello*) vetette alá azokat. A korábbi európai hierarchikus rend-modell helyébe, melynek csúcsán a császár állt, a szuverének egyenlőségére épülő rend-modell került. A vesztfáliai rendszerben a háború és a béke az államok döntése, de nem értékvállalások, identitáskérdések vagy vallásos meggyőződések következménye. A vesztfáliai békerendszer nem számolja fel a háborút, de racionális költség-haszon kalkuláció keretei közé helyezi. A várakozás szerint gyorsabban és könnyebben befejezhető így a háborúk, mint az identitások, értékek, kötelezettségek, vallási szolidaritás, ambíciók szövédékeiben zajló háború. A döntő változás a politika rendjében arra vonatkozik, hogy a háborútípusokat elválasztják egymástól, és ezzel szétszálazzák a konfliktusszinteket.

71 Gert Krell – Peter Schlotter: Weltordnungskonzepte in den Internationalen Beziehungen. In Sauer–Masala: i. m., 21–50, 26, https://doi.org/10.1007/978-3-531-19954-2_2-2. Ez a felfogás jellemezte a hetvenes évektől a Német Szövetségi Köztársaság keleti politikáját, melyet a „Wandel durch Handel” szlogennel fejeztek ki.

72 Mary Kaldor: *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Polity, Cambridge, 2012.

73 Münkler: *Die neuen Kriege*. Id. kiad.

A vesztfáliai béke alapelvei értelmében háború szigorúan államok között zajlik, mégpedig az államokat egyenruha viselésével képviselő, harcoló felek részvételével, akikről a civil lakosságot nem-harcoló félként gondosan meg kell különböztetnünk.⁷⁴

Az „új háborúk” elméletének jelen összefüggésben az a lényege, hogy a hadviselő felek valamelyike nem állami entitás. Ennek fényében a kanti béketézis és a demokratikus béke érvelésére az jelent kihívást, hogy ezek milyen mélységben feltételezik a konfliktus szereplőinek állam voltát. A tipikus új háború alacsony intenzitású fegyveres konfliktus, mely nem államok, hanem állam alatti képződmények között zajlik (felkelő csoportok, milíciák, gerillák, hadurak stb.), továbbá jellegzetesen olyan területeken, ahol nincs jelen erős állami szereplő. Az új háború három döntő újdonsága az államtalanodás, az aszimmetrizálódás és a háborús erőszak autonomizálódása. A háború „demokratizálódása” formulával lehet leírni a folyamatot, melyben a vesztfáliai rendszerben bevett háború átalakul.

A „demokratizálódás” egyrészt azt jelenti, hogy a haditechnikai eszközök olcsósága és hatékonysága kis tőkével is lehetővé teszi haderő kialakítását. Így az európai hadtörténet korábban vázolt fordulópontjához képest, amikor az állandó seregek finanszírozása már csak államok számára volt lehetséges, ezúttal nem pusztán államok, hanem milíciák, hadurak, szervezett bűnözői csoportok is képesek fegyveres konfliktusokba lépni. A technológiai fejlődés nyújtotta hatékonyság továbbá különösen pusztító olyan népcsoportoknál, melyek erős kulturális hagyományként ápolják a harci gyakorlatokat (például a tuaregek, afgánok). Másrészt kiszélesedik a potenciálisan harcoló alanyok köre, mely korábban felnőtt férfiakra korlátozódott. A könnyű gyorstüzelő eszközök megjelenése lehetővé tette, hogy nők és gyerekek is katonákká váljanak, ami legfeljebb a női egyenjogúság szempontja felől lehet kétesen öröndetes fejlemény. A háború demokratizálódása könnyen alacsony intenzitású krízisövezetek kialakulásához vezethet, ahol vagy semmilyen államiság és központi hatalom, vagy csak annak kellően gyenge formája létezik. A katonai konfliktus így a krízis hosszú távú fenntartásában érdekelt felek támogatásával létrejövő, önfenntartó „rendszerre” válhat.

Új háborúk – s a katonai konfliktusok többsége ilyen a II. világháború óta – ennél fogva főként Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában zajlanak, mégpedig néha évtizedekig (Nicaraguában például több mint 50 év után kötöttek békét a polgárháborús felek), és ennek megfelelően egész régiók teljes lepusztulásához vezetnek. Mivel nem államok között alakulnak ki, hanem leggyakrabban instabil vagy bukott államokon belül

74 Herfried Münkler: *Dreißigjähriger Krieg. Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma 1618–1648*. Rowohlt, Berlin, 2017, 789–815.

jönnek létre, ezért e konfliktusokat külső beavatkozással csak változó sikerrel lehet felszámolni. A hadviselő felek sokszor nem tartják magukat a nemzetközi egyezményekhez, és tipikusan a civil lakosság rovására látják el magukat. „Új háború” ott lehetséges, ahol senki sem veszi magára a rendfenntartó szerepét – amire jellemzően birodalmi igénnyel fellépő aktorok vállalkoznak.

Az új háborúk jelenléte egyúttal azt is mutatja: illuzórikusak voltak azok az elvárások, hogy az erőszak eltűnik korunkból. Jóllehet kialakultak posztheroikus társadalmak, melyek nem akarják elviselni az erőszak jelenlétét és elháríthatatlanságát. De a fogalomhoz azt a pontosítást kell hozzáfűznünk, hogy a posztheroikus megközelítés valójában egyfajta luxus: megengedhetjük magunknak bizonyos prosperitásfeltételek mellett, hogy az erőszak és a véráldozat szélsőségesen kerülendő megoldás legyen. Semmi garancia nincs viszont arra, hogy ez minden körülmények között megoldható.

Mary Kaldor az „új háború” fogalmát négy szempont alapján adja meg áttekintő cikkében: szereplők, célok, módszerek, finanszírozás.⁷⁵ Míg a régi háborúk szereplői államok reguláris fegyveres erői, azaz állandó seregek, addig az új háborúk állami és nem-állami szereplők változó hálózatai között zajlanak (reguláris csapatok, magánhadseregek, zsoldosok, hadurak, paramilitáris szervezetek stb.). A régi háborúk tipikus célja geopolitikai érdekek vagy ideológia érvényesítése, ellenben az új háborúkat az identitás nevében vívják (etnikai, vallási vagy törzsi). A módszer tekintetében a régi háborúkban a csata volt a döntő tényező, a konfliktus mércéje pedig a katonai eszközökkel történő területszerzésben állt. Az új háborúkban ezzel szemben ritkák a csaták, és a területszerzés inkább politikai eszközökkel történik. Végül a finanszírozás felől nézve, a régi háborúkat leginkább államok pénzelték (adózás vagy külső hitelezők révén). Az új háborúk nem-állami résztvevői viszont gyakran a civil lakosság fosztogatásából, humanitárius segélyek „megadóztatásából”, rablásból, emberrablásból és nemzetközi bűnözésből fedezik költségeiket.

Kant érvelésére nézve a háború alakváltozása először is azt a kérdést veti fel, hogy a nem-állami hadviselő fél esetében beszélhetünk-e olyan béketámogató mechanizmusról, amelyet Kant az államnál lát. Ha a köztársasági kormányzási módot átfordítjuk vezetésméleti mintázatra, akkor annak a demokratikus, vagy legalábbis valamennyire participatív döntéshozatal felel meg. Az új háború nem-állami szereplői esetében semmi biztosítékot nem látunk erre, jóllehet semmi nem zárja ki ennek lehetőségét. A nem-állami szereplő viszont *eo ipso* nem önálló, nemzetközileg

75 Mary Kaldor: In Defence of New Wars. *Stability: International Journal of Security & Development*, 2013 (2):1, 1–16, <https://doi.org/10.5334/sta.at>.

elismert képződmény, ezért kérdéses, valóban szabadon mérlegelheti-e a hadba lépés vállalását vagy elutasítását.

A demokratikus béke gondolata esetében eleve demokráciákra korlátozódik az érvelés, és a szűkebb olvasatban csak azt jelenti, hogy két demokratikus képződmény kisebb eséllyel háborúzik egymással. A nem-állami résztvevő vonatkozásában újfent kérdés, milyen motivációja lenne egyáltalán a demokratikus szervezeti működésnek. Ráadásul fentebb kiemeltük, hogy nincs tisztázva, pontosan minek is lehetne tulajdonítani a demokratikus szereplők békehajlandóságát.

5. Konklúzió

A dolgozat Kant örök békének szentelt írása kérdésfeltevéséhez kapcsolódott, mely a pusztá fegyverszüneten túlmutató, azaz szerkezetileg tartós békét vizsgálja. A gondolatmenet Kant szövegének a nemzetközi kapcsolatok szempontjából releváns aspektusait, és pedig elsősorban a tartós béke kérdését követte nyomon. Első lépésben a teljesség igénye nélkül vázoltuk a háború fogalmi nehézségeit, majd az írás helyét tisztáztuk Kant életművében. A második szakasz a demokratikus avagy republikánus béke Kant által kidolgozott elképzelését elemezte részletesen, kitérve a republikánus uralomforma és a republikánus kormányzati mód különbségére. Kant motivációs bázisra vonatkozó fejtegetéseit összefüggésbe hoztuk a béketámogató további mechanizmusok – például a kereskedelem – felvetésével. Irreálisnak találtuk viszont az állandó hadseregek megszüntetésére vonatkozó felszólítást, ahogy a kémek, merénylők stb. „kivezetésének” követelményét is.

A dolgozat harmadik részében Kant tételének jelentésváltozását követettük a nemzetközi kapcsolatok összefüggésében, ahol az elképzelést demokratikus békének nevezik. Tárgyaltuk a gondolat kétértelműségét, amennyiben míg Kant koncepciójában köztársaságok nem hajlamosak háborúzni, addig a demokratikus béke tézisé néha úgy értik, hogy demokráciák *egymással* nem háborúznak. Ebben az összefüggésben tértünk ki arra, hogy empirikus szempontból a demokratikus béke tézise vitatott. Végül vizsgáltuk, hogy az új háborúk fogalma, mely a vesztfáliai rendszer alapvető vonásaival szemben bontakozik ki, miért teszi Kant megfontolásait még ingatagabbá.